

«Тасдиқ мекунам»:

Ректори Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, профессор
Хушваҳтзода Қ. Х.

2021

ХУЛОСАИ ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Диссертатсияи «**Хусусиятҳои лексикӣ семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»)»** барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ. Диссертатсия дар кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба анҷом расидааст.

Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич соли 1998 факултети журналистика ва тарҷумонӣ (феълан журналистика)-и Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон (феълан Донишгоҳи миллии Тоҷикистон)-ро аз рӯи ихтисоси журналист-тарҷумон бо дипломи аъло хатм кардааст.

Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич аз соли 1998 то соли 2008 ассистент, аз соли 2008 то соли 2011 муаллими калон ва аз соли 2011 дотсенти кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мебошад. Аз соли 1999 то соли 2003 дар шӯбаи ғоибонаи аспирантураи ДМТ таҳсил намуда, солҳои 2017-2020 докторанти кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ буд.

Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич соли 2008 диссертатсияи номзадии худро дар мавзӯи «**Хусусиятҳои лексикӣ семантикӣ «Нафаҳот-ул-унс» Абдурахмони Ҷомӣ»** аз рӯи ихтисоси 10.02.22 – Забонҳои кишварҳои хориҷии Аврупо, Осиё, Африқо, Амрико, бумиёни Амрико ва Австралия (забони тоҷикӣ) ҳимоя кардааст.

Мушовирони илмӣ доктори илмҳои филология, профессор, Камолитдинов Баҳриддин ва доктори илмҳои филология, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи факултети филологияи ДМТ Саломийён Мухаммадзод Қайном мебошанд.

Мавзӯи диссертатсия дар Шӯрои олимони факултети филологияи ДМТ рӯзи 15.05.2012, қарори № 12 тасдиқ шудааст.

Дар натиҷаи баррасии диссертатсияи «**Хусусиятҳои лексикӣ семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»)»** чунин хулосаҳо бароварда шуданд:

Диссертатсияи доктории Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич пажӯҳиши мукаммалу анҷомёфтаи илмӣ ба ҳисоб рафта, аз арзишҳои муҳими назарӣ амалӣ ва навгонии илмӣ бархӯрдор мебошад. Аҳамияти мавзӯи таҳқиқ дар он ифода меёбад, ки бидуни омӯзиши амиқу мукаммал

таърихи инкишофи забон вазъи кунунӣ ва тамоюли инкишофи минбаъдаи онро муайян кардан ғайриимкон аст. Ба таври дақиқ омӯхтани осори бузургони адабиёти гузаштамон ба ин мусоидат намуда, таҳлилу баррасии таркиби луғавӣ, семантикаи воҳидҳои забонӣ ва калимасозӣ аҳамияти калон дорад. Аз ҷумла, омӯзишу баррасии иқтибосоти арабӣ яке аз масъалаҳои муҳимми таҳқиқи забони осори адибони гузашта ба ҳисоб меравад. Аз ҳамин нуқтаи назар баррасии заминаҳои таъсири мутақобилаи забонҳои тоҷикию арабӣ дар замони қабл аз зуҳури ислом ва дар давраҳои мухталифи пас аз паҳн гардидани он, муайян намудани сабабу омилҳои ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ аҳамияти калон дошта, имкон фароҳам меорад, ки ба бисёр паҳлуҳои таърихи таҳаввули забони адабии тоҷикӣ ва хусусиятҳои забониву услубии осори намояндагони ин ё он давраи адабиёт равшанӣ андохта шавад. Дар заминаи омӯзишу баррасии осори адибони гузашта таҳқиқи забони асарҳои Абдурахмони Ҷомӣ, ба хусус мавқеи иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии адиб барои ошкор кардани бисёр паҳлуҳои забон ва услуби нависанда мусоидат карда, вижагиҳои лабораторияи эҷодии ӯро ошкор менамояд, инчунин барои муайян кардани бисёр хусусиятҳои як давраи ташаккули таърихии забони тоҷикӣ имкон фароҳам меорад. Дар баробари ин, то андозае дараҷаи азхудшавии иқтибосоти арабиро дар замони зиндагии нависанда муайян кардан мумкин аст.

Омӯзиши иқтибосоти арабии асарҳои Абдурахмони Ҷомӣ вобаста ба дараҷаи ҳазмшавӣ, хусусиятҳои маъноӣ ва мансубияти онҳо ба гурӯҳҳои мухталифи лексикӣ семантикӣ, нақши иқтибосоти арабӣ дар ташаккули истилоҳоти соҳаҳои гуногун, ба хусус истилоҳоти диниву ирфонӣ, баррасии иқтибосоти арабӣ ҳамчун сарчашмаи муҳимми пайдоиши синонимҳо ва антонимҳо, таҳқиқи имконоти вожафаринии иқтибосоти арабӣ бо риояи меъёрҳои калимасозии забони тоҷикӣ актуалӣ будани қори диссертатсиониро нишон медиҳад. Дар ин замина бори аввал ба калимасозии иқтибосоти арабӣ бо пешванду пасвандҳои тоҷикӣ, ҳамчунин ба калимасозии мураккаб бо иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии нависанда – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» тавачҷуҳ зоҳир гардида, дараҷаи қорбурд, нақш ва имконоти калимасозии ҳар як унсури морфологӣ, қолабҳои калимасозии мураккаб ва алоқаи байни ҷузъҳои онҳо муайян карда шудааст, ки чунин тарзи таҳқиқ дар қорҳои илмӣ қаблӣ ба назар намерасад ва дар таҳқиқотҳои минбаъдаи илмӣ заминаи мусоид фароҳам меорад.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ. Иқтибосоти арабӣ ҳиссаи муҳимми таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд ва дар давраҳои мухталифи ташаккули таърихи ин забон қорбурди иқтибосоти арабӣ яксон набудааст. Омӯзишу таҳлили иқтибосоти арабӣ дар осори барҷастатарин намояндагони адабиёти классикии тоҷику форс, на танҳо барои муайян намудани дараҷаи истеъمولу ҳазмшавӣ, таҳаввули маъноӣ ва хусусиятҳои услубии чунин калимаҳо мусоидат менамояд, балки баъзе

пахлуҳои муҳимми ташаккули таърихии забони адабии тоҷикро низ ошкор мекунад. Аз ин рӯ таҳқиқи иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон», баррасии хусусиятҳои луғавию семантикии иқтибосоти арабӣ, муайян намудани дараҷаи истеъмоли, имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ мувофиқи қонуну қоидаҳои калимасозии забони тоҷикӣ дар асарҳои зикршудаи нависанда ҳадафи асосии диссертатсияро ташкил медиҳад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф ҳаллу фасли вазифаҳои зерин дар назар дошта шудааст:

- баррасии заминаҳои таъсири мутақобилаи забонҳои тоҷикӣ (форсӣ)-ю арабӣ дар замони қабл аз зуҳури ислом;
- муқаррар намудани мавқеи иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ дар давраҳои мухталифи пас аз зуҳури дини ислом (то асри XV);
- нишон додани сабабу омилҳои ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ;
- таснифи гурӯҳҳои лексикӣ семантикии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои мавриди таҳқиқ;
- таҳқиқи иқтибосоти арабии асарҳои насрии нависанда вобаста ба дараҷаи ҳазмшавӣ, хусусиятҳои маъноӣ ва мансубият ба ҳиссаҳои нутқ;
- муайян намудани дараҷаи истеъмоли иқтибосоти арабӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»;
- таҳлилу тасниф ва шарҳу тафсири иқтибосоти арабии ифодакунандаи мафҳумҳои диниву ирфонӣ;
- муайян намудани нақши иқтибосоти арабӣ дар ташаккули синонимҳо ва антонимҳо;
- таҳқиқи имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ бо пешванду пасвандҳои тоҷикӣ;
- баррасии имконоти калимасозии мураккаб бо иқтибосоти арабӣ дар асарҳои мавриди таҳқиқ.

Маводи таҳқиқ аз асарҳои насрии Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ – «Нафаҳот-ул-унс» (Душанбе, 2013. – 866 с.) ва «Баҳористон» (Абдурахмони Ҷомӣ. Осор. – Душанбе: Адиб, 1989. – Ҷ. 7. 544 с.) чамъ оварда шуда, ба матнҳои таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст, ки дар онҳо унсурҳои луғавии иқтибосии арабӣ мавқеи назаррас доранд. Бо мақсади возеҳ нишон додани хусусиятҳои луғавию семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ унсурҳои таҳлилшаванда дар дохили матн – ҷумлаҳо, оварда шуданд.

Асосҳои назариявӣ ва методологии кори диссертатсиониро асарҳои илмӣ назариявӣ олимони забоншинос, ки доир ба лексикология, калимасозӣ, назарияи иқтибоси калима, инчунин дар самти имконоти луғавию семантикӣ ва услубию калимасозӣ дар асарҳои адибони ҷаҳон анҷом дода шудаанд, ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ ҳангоми баррасии масъалаҳои муҳиму умуминазарии мавзӯи диссертатсия асарҳои олимону муҳаққиқон В. М. Белкин, А. Н. Болдиров, И. М. Оранский, Л. С. Пейсиков, В. Виноградов, Ю. А. Рубинчик, Н. М.

Шанский, А. А. Брагина, Л. А. Новиков, В. С. Расторгуева, Ричард Фрай, Л. Е. Э. Бертелс, Бузургзода, Б. Ниёзмухаммадов, Н. Маъсумӣ, Т. Зеҳнӣ, А. Мирзоев, А. Афсаҳзод, Н. Зоҳидов, А. Абдусаттор, Р. Мукулмонкулов, Х. Шарифов, Ш. Н. Ниёзӣ, Р. Ғаффоров, С. Ҳалимов, М. Н. Қосимова, М. Мухаммадиев, Н. Шаропов, Б. Камолиддинов, Ҳ. Маҷидов, Ш. Рустамов, Т. Бердиева, Д. Хочаев, С. Сулаймонов, А. Ҳасанов, С. Сабзаев, Т. Ваҳҳобов, З. Мухторов, О. Қосимов, Ф. Х. Шарифова, М. Нарзикул, М. Саломов, С. Раҳматуллозода (Хоркашев), Ш. Каримов, Қ. Мухторӣ, Парвиз Нотили Хонларӣ, Мухаммадтақӣ Баҳор, Забеҳулло Сафо, Сайидчаъфари Сачҷодӣ, Алиасғари Ҳикмат, Мухаммадалӣ Имом Шуштарӣ, Алиавсати Иброҳимӣ ва дигарон ҳамчун заминаи назариявию методологӣ ба кор бурда шудаанд.

Методҳои таҳқиқ. Таҳқиқоти илмӣ, асосан, аз рӯи методи тасвири лингвистӣ анҷом дода шудааст. Ҳамчунин дар таърих ба пажӯҳишҳои илмӣ забоншиносони муосир дар рисолаи аносири методҳои маъмули таҳқиқи забоншиносӣ – таҳлили муқоисавӣ, таҳлили сохторию семантикӣ, таҳлили семантикию услубӣ, синхронияю диахронӣ, муқоисавию таърихӣ, таҳлили миқдорӣ ва усулҳои ҷанминадун трансформатсия мавриди истифода қарор гирифтааст.

Навоварии илмӣ дар он ифода меёбад, ки дар рисолаи илмӣ бори нахуст хусусиятҳои луғавию семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» мавриди таҳқиқи монографӣ қарор дода шудааст. Ба заминаҳои таъсири мутақобилаи забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ дар замони пеш аз пайдоиши ислом, мавқеи иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ дар давраҳои мухталифи пас аз зуҳури ислом таваҷҷуҳ зоҳир қарда шуда, иқтибосоти арабии асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ аз рӯи хусусиятҳои дараҷаи ҳазмшавӣ, семантика, мансубият ба ҳиссаҳои нутқ арзёбӣ гардидаанд. Ба иқтибосоти арабии ифодакунандаи мафҳумҳои мухталифи динию ирфонӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир ва нақши иқтибосоти арабӣ дар ташаккули категорияҳои лексикӣ семантикии синонимҳо ва антонимҳо аз диди нави илмӣ баррасӣ гардидааст. Дар баробари ин бори аввал калимасозии иқтибосоти арабӣ бо пешванду пасвандҳои тоҷикӣ ва имконоти калимасозии мураккаб бо иқтибосоти арабӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода шудааст, ки барои муайян намудани дараҷаи ҳазмшавии иқтибосоти арабӣ мусоидат намуда, барои дар оянда анҷом додани таҳқиқоти густурдаи илмӣ доир ба калимасозии иқтибосоти арабӣ бо унсурҳои калимасозии тоҷикӣ заминаи мусоид фароҳам меорад.

Аҳамияти амалии таҳқиқ дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои онро ҳангоми таълими фанҳои лексикология, морфология, услубшиносӣ, муайян намудани ҷанбаҳои семантикии осори бадеӣ, ҳангоми тартиб додани луғати осори адабӣ ва луғатҳои терминологии арабӣ ва тоҷикию арабӣ, ҳангоми таълифи фарҳангҳои тафсири истифода бурдан мумкин аст. Маводи рисола ҳамчунин ҳангоми навиштани китобҳои

дарсӣ ва дастуру васоити таълимӣ доир ба таърихи забони адабии тоҷикӣ, лексикология ва калимасозӣ истифода шуда метавонад. Қисматҳои алоҳидаи кори илмиро ҳамчун маводи бозғамод ҳангоми хондани курсу семинарҳои махсус доир ба проблемаҳои лексикология, семантика, калимасозӣ ва услубшиносӣ дар факултети филологияи муассисаҳои таҳсилоти олии ба кор бурдан имконпазир аст.

Мундариҷаи асосии диссертатсия дар 2 монография, 25 мақолаи ҷопнамудаи муаллиф инъикос гардидааст, ки 22-тои он дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и Вазорати муассисаҳои таҳсилоти олии ва илми Федератсияи Россия ба таъбиқ расидааст.

Диссертатсияи кори илми ба анҷомрасида буда, барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филология аз рӯи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ мувофиқ аст.

Кафедраҳои таърихи забон ва типология, забони адабии муосири тоҷикӣ, услубшиносӣ ва таҳрири адабии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон диссертатсияи доктории Ҷумъаев Меҳроб Одинаевичро кори илми ба анҷомрасидаи муҳиму муҳаббат меҳисобанд, ки дар сатҳи баланди илмию таҳқиқотӣ таълиф шудааст ва ба ҳамаи талаботи кори диссертатсионӣ ҷавобгӯ аст. Дар ин замина, диссертатсияи мазкур барои ҳимоя аз рӯи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ тавсия карда мешавад.

Иштирок дошт: 16 нафар

Натиҷаи овоздиҳӣ: «тарафдор»-16 нафар, «зид»-0, «бетараф»-0,
қарори № 3 аз 19.10.2021

Раисикунанда:

Мудири кафедраи таърихи
забон ва типология, доктори
илмҳои филология, профессор

Шарифова Ф. Х.

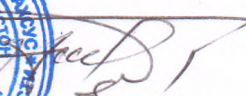
Котиби илмӣ, номзоди
илмҳои филология

Ҷобиров А. Б.

Имзои профессор Ф. Х Шарифова
ва н.и.ф. А. Б. Ҷобировро тасдиқ менамоям:

Сардори раёсати кадрҳо
ва қорҳои махсуси ДМТ

Тавқиев Э. Ш.

соли 2021